

ЧЕРВОНИЙ СЛІД В УПА (до 75-річчя утворення Української повстанської армії)

У статті зроблена спроба проаналізувати участь бійців Червоної армії в рядах Української повстанської армії. На основі узагальнених статистичних даних на прикладі однієї із воєнних округ зроблено висновок, що у 1943 – 1944 рр. у повстанських загонах перебувало близько 15% колишніх червоноармійців. Висвітлюється роль офіцерів радянської армії в організації польових шкіл УПА та вишкільного процесу. На конкретних прикладах продемонстровано репресивні практики радянських органів влади щодо сімей, члени яких служили як в радянських збройних силах, так і у загонах УПА.

Ключові слова: *Українська повстанська армія, Червона армія, польова школа УПА, виправно-трудоий табір, стратегії виживання.*

Повернення минулого в Україну, завантажену трагізмом ХХ століття, – болюча тема. Тому сьогодні відкрите концептуальне питання: наскільки можливо в сучасній Україні побудувати правдиву чи об'єктивну модель історичної пам'яті про минувшину, зокрема про Другу світову війну, таку модель, де було б місце не тільки воїнам Червоної армії, а й учасникам національно-визвольного руху.

«Радянські» документи підтверджують, що в сталінських партизанських загонах і у частинах Червоної армії небезуспішно діяла агентура УПА. Ми не можемо оцінити загальну кількість червоноармійців, які перейшли на бік українських повстанців, але наявні відомості щодо окремих воєнних округ. Упівці й червоноармійці хоча й були по різні сторони барикад, проте нерідко виявляли приклади взаєморозуміння і навіть співпраці. А в західноукраїнських родинах бувало траплялося так, що батько чи син служив у Червоній армії, а інший член родини воював у лавах повстанців. Отже, напрям цієї роботи – спроба проаналізувати на матеріалах фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні та архівних документах тему участі колишніх червоноармійців у лавах повстанців або долі людей, у яких члени однієї родини служили як у радянських збройних силах, так і у загонах УПА, тобто люди волею долі були розділені по обидва боки окопів. Свій серед чужих чи чужий серед своїх – вічне питання

невільного роз'єднання, стратегії виживання в екстремальних умовах. Колобораціоніст чи пристосуванець? Герой чи зрадник? Про червоний слід в УПА поговоримо за допомогою свідчень.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігаються статистичні матеріали, що дають змогу визначити кількісні показники колишніх червоноармійців у лавах Української повстанської армії. Ідеться про так звані «евиденційні картки» – облікові або анкетні картки на 1444 воїнів УПА-Північ Воєнної округи «Богун», що упорядковані в алфавітному порядку і сформовані у 8 архівних справ [31]. Цей масив відомостей достатньо репрезентативний, оскільки охоплює особисті дані на 14 – 18% вояків, зважаючи на те, що кількісний склад УПА-Північ на межі 1943 – 1944 рр. (без підпілля ОУН та самооборонних кущових відділів) становив 8 – 10 тис. осіб у бойових загонах.

1419 карток вояків УПА належали українцям. Ця кількість лягла в основу нашого аналізу. Почасті українцями ідентифікували себе й ті, що народилися на території Росії чи Молдови, як-от: Петро Колесник (псевдо «Бурлак») з Краснодарського краю, Павло Киселик (псевдо «Активний») з Кишинева та інші [32, 109, 138]. 208 осіб, що були зараховані до повстанських загонів, раніше служили в Червоній армії. Це становить 15% із генеральної сукупності.

Аналіз почерків та зміст написаної інформації вказує, що анкети заповнювали не особисто претенденти, а, ймовірно, писарі й/або командири відділів. У восьмій графі евиденційної картки «Служба в чужих арміях, військова спеціальність» колишня приналежність до радянських збройних сил записувалася найчастіше як «совіцка армія», «в совіцкому [війську]», «більшовицька армія». Нерідко було уточнення стосовно роду військ: «в піхоті», «кавалерист / кіннотник», «артилерист», «в авіачасті». Водночас немає жодного випадку назви конкретної військової частини, навіть на рівні полку чи дивізії.

92 червоноармійці вступили в УПА, безпосередньо дезертирувавши з німецької служби. На думку І.К. Патриляка, мотиви приєднання були різними: ідейні переконання, намагання вирватися від німців, вбачаючи в УПА можливість повернення додому, а то й переходу до радянських партизанів [17, 209]. Загалом, втечі поліції до упівців наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. були поширеним явищем. Колишні шуцмани втікали до усіх партизанських армій, що діяли на українській території. Військовий досвід цієї групи упівців в анкетах представлено найчастіше так: «в совіцкій піхоті 2 роки, в німецькій поліції – 2,5 роки». Зафіксовані 2 випадки служби в SD та 3 – у Вермахті після Червоної армії.

Масив статистичних даних про вояків УПА переконливо доводить, що під час вступу до лісової армії не було сліпої конвертації звань і посад, а відбір здійснювався на основі особистих якостей. Так, у графі «опінія зверхників» безпосередній командир старшого сержанта Червоної армії Михайла Каптура («Гамалія») зазначив, що його підлеглий «не консеквентний, не відповідає степені сержанта» [32, 165]. До М. Каптура ставилися особливо пильно, оскільки йому визначили нову посаду інструктора.

Створення бойових підрозділів повноцінної армії неможливе без підготовки власних офіцерських кадрів. В УПА повсякчас були проблеми з власними військовими спеціалістами. Командирів-українців, які служили в польській армії, офіцерів збройних сил ЗУНР і УНР майже не було. Навіть доступні кадри, як правило, до складних умов новітньої мобільної партизанської війни уже за віком не підходили і в технічно модернізованому війську не служили.

Для розв'язання проблеми підготовки командирських чинів були покликані старшинські та підстаршинські школи. Військові школи лісової армії потерпали від дефіциту промислових товарів та засобів для навчання, не мали досконалої методики навчання і відчували нестачу інструкторів та викладачів. Особисті свідчення повстанців – учасників бойових дій, мемуарна література та наукові праці підтверджують, що значна кількість інструкторсько-викладацького складу шкіл УПА складалася із завербованих колишніх офіцерів Червоної армії, які у перші місяці німецько-радянської війни залишились у тилу німецьких військ або втекли з німецького полону. Багато з них були справді відповідальними ідейними людьми. Водночас досить великий відсоток долучився до лав УПА, щоб спокійно перечекати важкі часи.

Одним із найвідоміших викладачів у повстанському середовищі був Микола Симоненко («Береза») – колишній науковий співробітник одного з інститутів АН УРСР, старший лейтенант Червоної армії [10, 189]. Весною 1943 р. вступив до лав УПА. Із серпня 1943 р. був інструктором тактики мінування та підривної роботи в старшинській школі УПА «Дружинники» (ВО «Заграва», УПА-Північ). Мав звання поручника [4, 138].

Василь Сколоздра (на еміграції жив як Василь Ніновський) (1919 р. н.) у спогадах згадував свого колегу по викладацькій роботі «Березу», зазначивши його нетутешнє походження та колишній військовий досвід у радянських збройних силах: «...інструкторами школи були наддніпрянець «Береза»¹, інженер та колишній старшина ЧА, який викладав телефонічний і радіозв'язок тощо, а інший наддніпрянець [імовірно, також колишній червоноармієць. – Г.В.], інженер (псевдонім, мабуть, «Граб») учив мінування та саперського діла; М. Дуда й я провадили загальний військовий вишкіл – впоряд, зброєзнавство, внутрішню службу, топографію» [20, 150; 11, 71].

На початку 1944 р. Микола Симоненко разом із старшинською школою переходить у Карпати². Із квітня 1944 р. призначений інструктором новоствореної старшинської школи «Олені», що базувалася поблизу Долини на Бойківщині [4, 51]. Вершиною своєї роботи по вишколу, узагальненням свого багатого практичного та теоретичного досвіду став підручник «Бойовий правильник партизанки», підготовлений у листопаді–грудні 1944 р., за який наприкінці 1944 р. Головний військовий штаб УПА підвищив «Березу» до сотника з датою старшинства від 1 листопада 1944 р. [21, 86].

¹ Ідеться про старшого лейтенанта Миколу Симоненка, викладача старшинської школи «Дружинники» ВО «Заграва»; був схоплений НКВД у грудні 1944 р.

² Імовірно, йдеться про старшинську школу «Лісові чорти», яка діяла з вересня 1943 р. до березня 1944 р.

25 грудня 1944 р. під час облави військ НКВД поблизу м. Золочів на Львівщині М. Симоненко був важко поранений. Потрапив у полон. Засуджений, покарання відбував у таборах ГУЛАГу в Комі АРСР [4, 51].

На Поліссі серед організаторів вишкільних закладів УПА вирізнявся Петро Максимчук («Чутка», «Мамон»). У 1941 р. – старший лейтенант Червоної армії, а з березня 1943 р. – інструктор в одній із підстаршинських шкіл УПА-Північ. Протокол допиту колишнього курсанта польової школи УПА Групи «Турів» О.П. Савосюка («Громовий») від 20 вересня 1945 р. проливає світло на окремі деталі біографії «Чутки». Олексій Савосюк засвідчив, що після його мобілізації в «школу сотенних УПА» [так у тексті. – Г.В.] 15 серпня 1943 р., яка дислокувалася у Скулинських лісах на північний схід від Ковеля, Петро Максименко був викладачем. А в жовтні 1943 р., коли до школи провели новий набір чисельністю близько 50 новобранців, він фігурує уже начальником школи [5, 60 – 62].

Наприкінці листопада 1943 р. командир Воєнної округи «Турів» Юрій Стельмащук («Рудий») провів реорганізацію підрозділів, і П.Максимчук очолив вишкільний відділ штабу Групи «Турів». До його обов'язків входило координування й загальне керівництво екзаменаційними комісіями підстаршинських груп [5, 28 – 34]. Упродовж серпня–грудня 1944 р. «Мамон» обіймає посаду вишкільного референта Воєнної округи «Завихост» та З'єднання груп «33» [5, 53 – 56 зв.].

З матеріалів кримінальної справи Миколи Павловича, що зберігається в Галузевому державному архіві СБУ, випливає, що Петро Максимчук почав розробляти навчальну програму для нової підстаршинської школи ВО «Завихост», але не завершив її у зв'язку із загибеллю. Микола Харитонович Павлович також колишній червоноармієць, народився в с. Седлище (нині Старовижівський район) на Волині, працював землевпорядником на території Західної Білорусії та в Польщі. У червні 1941 р. М.Павловича мобілізували до Червоної армії та відправили на фронт. У бою під Ковелем він був поранений, лишився на окупованій німцями території. 26 березня 1943 р. під псевдонімом «Яворенко» вступив до лав УПА, де перебував упродовж двох років. Виконував обов'язки викладача підстаршинської школи та заступника коменданта школи, а потім заступника командира та заступника начальника штабу північної групи «Турів», заступника та начальника штабу з'єднання «Завихост», готував керівні кадри, складав інструкції, вербував молодь в УПА [14, 13 – 19].

6 вересня 1945 р. на допиті в обласному відділенні НКВД у Луцьку М.Х. Павлович заявив: «...Програму для підстаршинської школи мені довелося розробляти самому, оскільки «Чутка», начальник навчального відділу, в перших числах грудня 1944 р. поблизу с. Карасин Камінь-Каширського району був убитий військами НКВД». За його словами, програма була завершена до кінця 1944 р., розрахована на 370–400 годин і містила такі предмети, як бойовий статут піхоти, стройовий статут, внутрішня служба, стрілецька справа, хімічна підготовка, топографія [5, 35 – 49 зв.]. Імовірно, використовуючи напрацювання «Чутки»,

«Яворенко» уклав ще методичний конспект для інструкторів та методичні рекомендації для командира групи, які були представлені особисто «Дубовому» (Іван Литвинчук, командир ВО «Завихост» / З'єднання груп «33») [14, 91].

4 листопада 1945 р. Військовий трибунал НКВД засудив М.Павловича як дезертира Червоної армії «за зраду батьківщини» до розстрілу. А 53 роки по тому військова прокуратура Західного регіону України у висновку по цій кримінальній справі визнала колишнього повстанця «Яворенка» «обґрунтовано засудженим <...> та невідлягаючим реабілітації» [5, 208].

Серед «східняків», які розпочинали свою військову кар'єру в Червоній армії, а завершували (почасти не менш блискуче) у складі підрозділів УПА, вирізняються три особи, відомі під псевдонімами «Сірий», «Лісовий» та «Степовий». Траєкторія їхнього життєвого шляху доволі схожа. Народилися на Східній Україні, початок німецько-радянської війни зустріли у званні старших лейтенантів. Далі був драматичний відступ їхніх частин та підрозділів, полон, втеча й вступ до лісової армії. Усі троє були інструкторами у польових школах УПА й дослужилися до чину сотника (відповідав радянському військовому званню капітана).

Іван Дмитрович Кулик «Сірий» народився у с. Грабове Шахтарського району Донецької області. Восени 1943 р. зусиллями Українського центрального комітету звільнений з німецького полону, далі приєднався до УПА. Після відповідної перевірки по лінії служби безпеки ОУН радянського офіцера Івана Кулика залучили до викладання в підстаршинській школі УПА в Космачі. Косівський надрайонний провідник СБ ОУН Володимир Яким'юк («Аскольд») високо оцінював підготовку Івана Кулика та знання ним військових дисциплін: «Довший час був у підпіллі з «Сірим» <...> відчувалося, що ця людина пройшла добрий вишкіл в армії; дуже добре знав географію, у нас вів курси топографії» [4, 35]. У 1944 р. І. Кулик очолював сотню в 21-му Тактичному відтинку «Гуцульщина» Воєнної округи «Карпати-Говерла». З 1950 р. призначений окружним провідником Коломийського проводу ОУН, підвищений до сотника [20, 176].

Колішні офіцери Червоної армії «Лісовий» і «Степовий» знали один одного особисто [3, 621]. Однолітки Андрій Злобін із Дніпропетровщини і Тарасенко (ім'я невідоме) з Чернігівщини познайомилися у старшинській школі УПА «Грегіт», куди їх призначили восени 1944 р. як інструкторів. Вони готували командний склад для куренів Групи «Говерла» (Воєнна округа 4, УПА-Захід). На той час Тарасенко уже мав значний викладацький досвід у військовій школі Червоної армії та старшинській школі УПА «Олені», перший випуск якої був присвячений пам'яті героя бою під Крутами Григорія Піпського (так звана «школа ім. Г. Піпського») [4, 31–32]. У жовтні 1944 р. обоє були призначенні курінними: А.Злобін («Лісовий») – куреня «Карпатський», а Тарасенко («Степовий») – новоствореного куреня «Перемога» [21, 54; 35, 169].

Після реорганізації структур УПА-Захід у першій половині 1945 р. Тарасенко став першим командиром Тактичного відтинку–21 «Гуцульщина» [2, 182].

У зв'язку зі станом здоров'я (хворів на тиф) у січні 1945 р. склав повноваження й став організовувати підстаршинську школу, що дислокувалася на Косівщині [18, 94].

«Степовий» загинув 20 квітня 1945 р. у бою з НКВД, за кілька днів до цього від тифу помер «Лісовий», а «Сірий» убитий 2 жовтня 1951 р. у криївці під час бою з опергрупою МГБ.

Навести певну статистику українців – офіцерів радянських Збройних сил, що у роки національно-визвольних змагань долучилися до вишколу кадрів УПА, непросто. Це питання потребує спеціального дослідження. Утім, можна з високою долею вірогідності стверджувати, що усі старшинські (офіцерські) школи й майже кожна підстаршинська школа послуговувалися навиками цих «радянських спеціалістів». Петро Мірчук справедливо зауважував, що факт великої кількості в складі викладачів наддніпрянців, колишніх командирів Червоної армії, «не випадковий і загалом відповідав станові всього старшинського складу УПА» [15, 212].

Усе ж певні кількісні рамки окреслити можливо. Наприкінці 2016 р. Івано-Франківський музей визвольної боротьби ім. Степана Бандери презентував довідкове видання «Вояки Української Повстанської Армії, родом з Наддніпрянської України», в якому на основі обширної історіографії та археографічних видань останніх років було зібрано 700 біографій. 209 персоналій автори-упорядники (Я.В. Коретчук, С.Д. Каспрук та ін.) визначили як колишніх червоноармійців, з них 12 офіцерів (6%) були інструкторами в школах УПА. І.К. Патриляк представив іншу сторону вишкільного процесу. Вчений проаналізував попередній військовий досвід курсантів старшинських шкіл УПА й визначив, що близько 6% із генеральної сукупності служили у Червоній армії [17, 155]. Враховуючи фрагментарні статистичні дані курсів командирських шкіл УПА, з певною умовністю можна стверджувати, що в 1943 – 1944 рр. відносна кількість їх курсантсько-інструкторського складу, що раніше служили в радянській регулярній армії, становила не більш ніж 6% від загального числа.

Наявні джерела свідчать, що серед інструкторсько-викладацького складу польових шкіл УПА та повстанських командирів колишні офіцери Червоної армії були представлені максимум до майора. Наприклад, у першій старшинській школі УПА «Дружинники» тактику й інженерну підготовку викладав старший офіцер під псевдонімом «Бондаренко» (прізвище та ім'я невідомі). Майора Червоної армії «Бондаренка» у спогадах згадував Юрій Ступницький³ та Максим Скорупський⁴ [22, 53; 19, 142]. Під час наукового відрядження працівників Національного музею історії України у Другій світовій війні до Тернопільської області в березні 2017 р. вояк УПА М.М. Кліщ в усній розмові також пригадав інструктора «Бондаренка», який теж був колишнім майором Червоної армії. Миколу Кліща у квітні 1944 р. направили на підготовку до підстаршинської школи, що

³ Юрій Ступницький – учасник бойових дій, син організатора вишкільних закладів, начальник штабу УПА-Північ генерал-хорунжого УПА Леоніда Ступницького («Гончаренка»).

⁴ Скорупський Максим («Макс») – курінний УПА-Південь на Кременеччині.

базувалася поблизу х. Кам'янка (нині Рогатинський район, Івано-Франківська область). «Там було близько 10–12 хат із господарськими будівлями. У stodолі на першому обійсті розмістилася підстаршинська школа <...> Бойову тактику викладав східняк, майор [Червоної армії. – Г.В.] “Бондаренко”, спокійний, поважний, віком десь під 40 років, гарно розмовляв українською» – так Микола Миколайович описує свої враження від зустрічі з інструктором у рукописних матеріалах, переданих у фонди музею [1]. Після вишколу Микола Кліщ («Яр», «Мирон») – ройовий сотні «Рубачі» Бережанського куреня Подільської Воєнної округи-3 «Лисоня» УПА-Захід.

Інший задокументований випадок служби старшого офіцера Червоної армії, але вже як польового командира повстанців, стосується спецоперації підрозділів УПА Воєнної округи «Богун» під командуванням Петра Олійника «Енея» – нападу на німецький шталаг-360 у передмісті Дубно на Рівненщині, що відбувся 3 жовтня 1943 р. Унаслідок повстанської атаки з нацистського полону було визволено близько 5 тис. радянських військовополонених. Частина врятованих червоноармійців вступила в УПА, інші розійшлися по навколишніх селах та хуторах.

19 березня 1944 р. заступник начальника Управління контррозвідки «СМЕРШ» 1-го Українського фронту генерал-майор Белянов доповідав секретарю ЦК КП(б)У Хрущову, що в управління з повинною з'явився Михайло Дмитрович Конотоп (1919 р. н.). З 1939 до лютого 1942 рр. – рядовий Червоної армії, родом із Луганщини. Він розповів, що після визволення з табору військовополонених його розмістили в сотню «Докса», дали псевдо «Потап». «Наша сотня входила в курінь, яким командував майор, його завжди називали “друже майор”»; він також із колишніх військовополонених Червоної армії, був у німецькому полоні разом із нами в м. Дубно <...> уродженець Дніпропетровської області, мав псевдо Чучупака», – заявив під час допиту М.П. Конотоп [33, 173 – 174].

Випадки, коли члени однієї родини були розмежовані й проливали кров, перебуваючи у лавах ворогуючих армій у роки Другої світової війни, були непоодинокими. Особливо це стосується бездержавних народів, які проживали на так званих «кривавих землях». Ця вдала метафора Тімоті Снайдера, що виникла як алюзія на уривок з «Реквієму» Анни Ахматової, чудово підкреслює драму українських родин, де батько і син, брат із братом воювали в протиборчих таборах. До речі, первісним наміром Снайдера було написати книжку «Brotherlands» – тобто території, де членів однієї родини могли розділити національні поділи [12]. За участь одного члена сім'ї в українському національно-визвольному русі радянська каральна машина виселяла, позбавляла пенсій і пільг решту членів родини, незважаючи на те, що інший воював у лавах Червоної армії.

У фондах Національного музею історії України у Другій світовій війні зберігаються матеріали багатодітної родини Гордійчуків із с. Корнин на Рівненщині. Старший із дев'яти дітей Микола (1919 р. н.) у 1944 р. закінчив військові курси при польській військовій частині у складі радянських Збройних сил, отримав звання підпоручика (лейтенанта). Перебуваючи на посаді командира танка, загинув на

початку травня 1945 р. під Берліном. Його брат Олександр (1925 р. н.) закінчив 7 класів сільської школи, у 1942 р. вступив до ОУН, а через рік пройшов старшинський вишкіл в УПА. Улітку 1943 р. ройовий у ВО «Тютюнник» УПА-Північ. Брав участь у нападах на німецькі тилові та окупаційні частини в районі с. Антопіль Рівненської області, а також на інших територіях дислокації свого підрозділу – Гоцанський, Здолбунівський, Острозький райони Рівненської області. У 1947 р. завдяки підробленим документам легалізувався у цивільному житті – повернувся у с. Корнин, працював на Здолбунівському пункті заготзерна, тримаючи зв'язок із підпіллям [24]. Однак у червні 1947 р. був заарештований органами НКВД та засуджений на 25 років. Упродовж 1948 – 1958 рр. – політв'язень п'яти виправних трудових таборів Казахстану та Сибіру [25]. Матір О.С. Гордійчука разом із дітьми виселили в м. Омськ.

Ще більш строкатими були життєві траєкторії братів Опаранюків, які жили в с. Ставки поблизу Рівного. Їхній досвід нагадує літературний образ героїв роману «Вершники» Юрія Яновського⁵, але не періоду національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., а в ході Другої світової війни [36]. Володимир Опаранюк (1913 – 1974 рр.) проходив строкову військову службу в польській армії, у 1941 р. мобілізований до лав Червоної армії, потрапив у німецький полон, але повернувся додому. Після вигнання нацистів із Західної України у 1944 р. вдруге приміряв червоноармійський однострій. Зота Опаранюка (1917 – 1944 рр.) мобілізували до лав польської армії з перших днів Другої світової війни. Як і старший брат, він розділив долю німецького військовополоненого й також повернувся додому. У 1943 р. вступив до УПА, відомий як «Слободян» при відділі зв'язку і розвідки в курені «Славка» ВО «Турів» УПА-Північ. Деякий час був сотенним, загинув у квітні 1944 р. у бою з військами НКВД під Гурбами.

Наймолодший Іван Опаранюк до повстанського руху приєднався у 1944 р., вступивши в юнацьку сітку ОУН. Перебуваючи на легальному становищі, інформував підпілля про дислокацію, переміщення та чисельність радянських військ. Упродовж 1947–1948 рр. очолював групу (8 осіб), що виконувала завдання «Чорногуза» і «Гаю»⁶. У вересні 1948 р. заарештований у м. Рівне (мав при собі нелегальну літературу). Засуджений до 25 років виправно-трудова таборів із конфіскацією майна. Під час відбування покарання в с-щі Спаськ (відділення Карлагу в Карагандинській області Казахстану) І.Опаранюк познайомився з Кирилом Осьмаком, колишнім Головою Української Головної Визвольної Ради [9]. Щоденники, світлини, документи та особисті речі періоду табірних поневірянь Іван Пилипович передав до Національного музею [23].

У різних воюючих таборах опинялися батьки і сини. У родині Гойсаків глава сім'ї Петро Михайлович – учасник Другої світової війни у складі польської (1939 р.) та Червоної армії (1944 – 1945 рр.), загинув 16 квітня 1945 р. у перший

⁵ Йдеться про першу новелу в романі Ю.Яновського «Вершники» – «Подвійне коло», в основу сюжету якої покладено братовбивчий конфлікт сім'ї Половців.

⁶ «Чорногуз» – Юрій Беднарчик, Корецький надрайонний провідник ОУН. Ім'я і посада «Гаю» невідомі.

день проведення Берлінської стратегічної наступальної операції [8]. Похований у братській могилі поблизу залізничної станції Райтвайн (нім. Reitwein, Бранденбург), сповіщення про загибель зберігається у фондозбірні музею [30, 587]. Син, Михайло Гойсак, обрав шлях українського повстанця. У 1943 р. вступив в ОУН, з 1945 р. – зв'язковий Дашавського самооборонного кущового відділу Стрийського надрайону Дрогобицької округи ЗУЗ. Заарештований у січні 1946 р. Засуджений до 10 років ВТТ ГУЛАГу. З листопада 1954 р. – спецпоселенець у Магаданській області. Повернувшись додому в 1956 р., зіткнувся з питанням приписки та тривалого пошуку роботи [7].

Степан Бабій у 17 років став членом ОУН, а в 20 – вояком УПА. Його вітчим Микола Максимів – червоноармієць, мобілізований у 1941 р. Матеріали С.М. Бабія («Голуба»), який із жовтня 1944 р. воював у складі куреня Михайла Сенюка «Літуна» Військової округи – 4 «Говерла» УПА-Захід, представлені в документально-реліквійній експозиції «За край, за волю, за нації долю!», яку створено до 75-ї річниці Української повстанської армії в Національному музеї історії України у Другій світовій війні [6; 27].

Упродовж повоєнного десятиліття Відділ по персональному обліку втрат сержантів і солдатів Радянської армії Міністерства оборони СРСР проводив роботу щодо уточнення даних загиблих червоноармійців. Документація районних військкоматів західноукраїнських областей, що містить внутрішню переписку з Відділом обліку втрат, міжвідомчу – з НКГБ-МГБ-КГБ, а також зовнішню кореспонденцію (запити громадян), дає змогу реконструювати долі окремих сімей, у яких рідні опинилися по різні боки воєнного протистояння. Найбільш вичерпно такий актовий матеріал представлено в архівних справах Яворівського, Івано-Франківського, Краковецького, Сокальського та Великомоствівського районних військкоматів Львівської області другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. У 2006 р. Міністерство оборони України підтримало ідею керівництва НМІУДСВ про передачу документів з обліку людських військових втрат, масив яких знаходився в обласних та районних військкоматах, на довічне зберігання у фондозбірні музею [13, 7 – 26].

Ось кілька прикладів зруйнованих українських сімей каральною машиною СРСР. 14 квітня 1956 р. Відділ МО СРСР по персональному обліку втрат зробив запит на ім'я Сокальського районного військового комісара про причини переселення Катерини Лизунець з с. Перв'ятичі на Львівщині в Молотовську область. Крім того, московські співробітники просили перевірити наявність у місцевих контрольних органах компрометуючих свідчень на сина Катерини Миколаївни – К.П. Лизунця, якого вона розшукувала [28, 56–56 зв.]. 18-річний Костянтин Петрович Лизунець був мобілізований до лав Червоної армії 7 серпня 1944 р., додому не повернувся. В іменних списках безповоротних втрат, складених Сокальським райвійськкоматом у 1947 р., зазначено, що рядовий К.П. Лизунець – стрілець 207 гв. сп 70 гв. сд 38 А 4 Українського фронту був убитий у березні 1945 р., однак «похоронку» сім'я не отримала [34, 14].

З матеріалів справи випливає, що батька і матір фронтовика виселили до Уралу «за участь в банді ОУН» дочки Марії Лизунець [28, 57].

Схожа історія сталася із родиною Гоїв. Старшого сина Павла (1919 р. н.) у 1946 р. Військовий трибунал військ МВД за участь у повстанському русі засудив до 10 років таборів ГУЛАГу. Матір, Гой Параску Гаврилівну, вислали на спецпоселення в Кемеровську область. А молодший син Петро (1926 р. н.) зник безвісти в січні 1945 р. через 4 місяці після мобілізації [28, 40 – 43, 81 – 85]. Участь у бойових діях у складі радянських Збройних сил батьків або дітей не було жодною індульгенцією для решти членів родини, якщо виявлялося, що хтось із них був причетний до УПА чи ОУН.

Іноді розшуки загиблих рідних військовиків-червоноармійців були продиктовані елементарним виживанням. У 1956 р. Судово-вишньянський райвійськкомат зробив запит у Відділ обліку втрат МО СРСР про надання інформації стосовно зниклого безвісти рядового Антона Михайловича Солтиса, стрільця 206 сп 8 ск 26 А Південно-Західного фронту. Родина не мала точних відомостей про долю сина, оскільки у сповіщенні про загибель фігурувала фраза «зник без вісти в жовтні 1944 р.», а однополчани стверджували, що Антона Солтиса вбили 25 червня 1941 р. під Самбором на Львівщині. Рідні загиблого фронтовика А.М. Солтиса – батько, мати та сестра впродовж 9 років (1947 – 1956 рр.) відбували покарання в Кемеровській області в Сибіру, звинувачені як «бандпосібники». Повернувшись додому, одинока Єва Солтис (чоловік помер у 1947 р. під час етапування) просила «не відмовити і допомогти матері радянського воїна», призначивши пенсію [29, 157 – 164].

Сам факт спроби людського співіснування повстанців і червоноармійців був поразкою радянської системи. Радянська пропаганда не шкодувала сил, аби змалювати повстанців у якнайтемніших кольорах. Як тільки-но Червона армія зустрілася з живими повстанцями, пропаганда переставала діяти – такий сильний був контраст.

Побіжний огляд участі колишніх червоноармійців у загонах УПА чи на рівні загальної статистики, чи у польових школах повстанців, чи навіть у драматичних родинних колізіях підважує основи одного з найбільш фундаментальних міфів радянської та пострадянської доби – міфу про так звану Велику Вітчизняну війну. У цьому міфі немає страждань інших народів, крім «радянського», а смерті людей діляться на «значимі» і «незначимі», на «наші» і «не наші». Цей міф забирає у людей усе людське, він не бере до уваги побутову (ширше – соціо-гуманітарну) сторону війни, де мали місце мародерство, дезертирство, доноси, загороджувальні загони, різноманітні стратегії виживання.

Життєві траєкторії багатьох червоноармійців, що в новому статусі воювали «проти німецьких та московських наїзників»⁷, свідчать про виражену мімікрію військовиків [26]. Жодна воююча сторона не гарантувала захисту та виживання в екстремальних умовах. За певних обставин такий захист під час війни могла

⁷ З листівки «За що бореться Українська Повстанча Армія». 1944 р.

забезпечити зброю у власних руках. Не випадково, що в біографіях багатьох повстанців поряд зі службою в радянських Збройних силах є досвід служби в польській армії та німецьких воєнізованих формуваннях. Видається, що це один із яскравих історичних симптомів бездержавного народу на «кривавих землях» у період Другої світової війни.

Джерела та література:

1. *Акт приймання – передавання № 170055 від 29.03.2017 р. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (НМІУДСВ).*
2. *Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – 856 с.*
3. *Андрусак М. Брати вогню. – Коломия: ВПТ «Вік», 2005. – 896 с.*
4. *Вояки Української Повстанської Армії, родом з Наддніпрянської України: Книга 1. / Упоряд. Я.В. Коретчук, С.Д. Каспрук та ін. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – 176 с.*
5. *Галузевий державний архів Служби Безпеки України. – Ф. 5. Справи оперативного обліку КГБ УРСР. – Спр. 67433. Дело по обвинению Павлович Николая Харитоновича, Павлович-Бабинец Ивана Ивановича, Лиховского Петра Александровича.*
6. *Генеральний каталог. – Бабій С.М. // Фонди НМІУДСВ.*
7. *Генеральний каталог. – Гойсак М.П. // Фонди НМІУДСВ.*
8. *Генеральний каталог. – Гойсак П.М. // Фонди НМІУДСВ.*
9. *Генеральний каталог. – Опаранюк І.П. // Фонди НМІУДСВ.*
10. *Гіммельрайх К. Спомини командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» / Літопис УПА. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1987. – Т. 15. – 270 с.*
11. *Грабенко В. В рядах УПА на Костопільщині. Спомини з 1944 року. // Літопис УПА. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1984. – Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя: Спомини учасників. – С. 68 – 95.*
12. *Грицак Я. Чому Волинські акції 1943 року таки були геноцидом і що з цього випливає. // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину. – К., 2013. – 39 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/docs/monografiyi/39-wolyn.pdf>. – Перегляд: 30.08.2017.*
13. *Легасова Л. Документи з обігу людських військових втрат України у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах як музейний предмет та об'єкт наукових досліджень. // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення. – К.: Аеростат, 2013. – 348 с.*
14. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954. / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА» та ін. – Київ-Торонто, 2011. – Кн. 2. – 840 с.*
15. *Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942-1952: Документи і матеріали. – Львів: Товариство української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта», 1991. – 448 с.*
16. *П.Хмара сотник УПА. В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу 1943 – 1945. / Упоряд. С.Лесів, Я.Коретчук. – Б. м.: Вид-во УПА «Гуцульщина», 1949. – 271 с.*
17. *Патриляк І.К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939 – 1960-х рр. / Центр дослідження визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 512 с.*

18. Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля». / Ред. і упоряд. Р.Забілий. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.
19. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1992. – 352 с.
20. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 49. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.
21. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 49. Довідник II / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
22. Ступницький Ю. Спогади про пережите. – Київ – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2000. – 128 с.
23. Фонди НМІУДСВ. – КН-235707 – 235712. – Ф-31123 – 31128; КН-235721. – Ф-31131; КН-235714 – 235717. – Д-46713 – 46716; КН-235718. – РТ-3437.
24. Фонди НМІУДСВ. – КН-235723. – Ф-31132; КН-235724. – Ф-31133.
25. Фонди НМІУДСВ. – КН-235730/1. – Ф-46717/1; КН-235730/2. – Ф-46717/2; КН-235731. – Ф-467118; КН-235732. – Ф-46719.
26. Фонди НМІУДСВ. – КН-247320. – Д-55552.
27. Фонди НМІУДСВ. – КН-266668–266673. – РТ-3811–3816; КН-266681. – РШ-1342.
28. Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5203-07.
29. Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5206-41.
30. Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5209-7. Стрийський ОМВК Львівської області – Спр. 2.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3833 Краєвий провід (Керівництво) Організації українських націоналістів на Західно-українських землях. – Оп. 1. – Спр. 49 – 56. Анкети військовиків української повстанської армії.
32. ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 51.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 23. – Спр. 930.
34. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – Ф. 58. – Оп. 977520. – Д. 746.
35. Шанковський Л. Тринадцять літ... Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи 4 «Говерля» в 1943 – 1956 рр. // Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – С. 63 – 193.
36. Яновський Ю. Вершники. / Роман. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1964. – 128 с.

КРАСНЫЙ СЛЕД В УПА

(к 75-летию образования Украинской повстанческой армии)

В статье сделана попытка проанализировать участие бойцов Красной армии в рядах Украинской повстанческой армии. На основе обобщенных статистических данных на примере одной из военных округ сделан вывод, что в период 1943 – 1944 гг. в повстанческих отрядах находилось около 15% бывших красноармейцев. Освещается роль офицеров советской армии в организации полевых школ УПА и воинского учебного процесса. На конкретных примерах продемонстрировано репрессивные практики советских органов власти, направленные против семей, члены которых служили как в советских вооруженных силах, так и в отрядах УПА.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, Красная армия, полевая школа УПА, исправительно-трудовой лагерь, стратегии выживания.

© **Vitalii HOROBETS**

THE RED MARK IN THE UPA

(to the 75th anniversary of the formation of the Ukrainian Insurgent Army)

The article attempts to analyze the participation of Red Army soldiers in the ranks of the Ukrainian Insurgent Army. On the basis of generalized statistical data, on the example of one of the military districts, it was concluded that there were about 15% of former Red Army soldiers in the insurgent forces in 1943-1944. It highlights the role of the officers of the Soviet Army in organizing UPA field schools and the school process. Specific examples show the repressive practices of the Soviet authorities to the families whose members served both in the Soviet Armed Forces and in the UPA troops.

Key words: the Ukrainian Insurgent Army, the Red Army, UPA field school, corrective-labor camp, survival strategies.